

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ПОПОВИЧ МИКОЛА ДМИТРОВИЧ

УДК 130.2(043.3)

**ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ КУЛЬТУРИ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
Розова Тамара Вікторівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Степико Михайло Тимофійович,
Національний інститут стратегічних
досліджень при Президентові України,
головний науковий співробітник відділу
гуманітарної політики;

доктор філософських наук, доцент
Бойченко Михайло Іванович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор
кафедри філософії;

доктор філософських наук,
Зінченко Віктор Вікторович,
Інститут вищої освіти НАПН України,
головний науковий співробітник відділу
соціальних проблем вищої освіти та
виховання студентської молоді.

Захист відбудеться 28 листопада 2014 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 28 жовтня 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П.Кивл

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Людська культура у своїй величі нерідко постає у нашому сприйнятті як щось самодостатнє і універсальне. Людина як творець культури вважає, що така сакралізація є найбільшою вдячністю культурі за насолоду бути причетним до неї і тим самим найвищим виявом такої причетності. Водночас філософи нерідко акцентували увагу на тому, що у такій сліпій покорі людина втрачає не лише себе, але й стає на шлях втрати і руйнації культури. Микола Бердяєв вважав культуру не лише величним творінням людини, але й найбільшою небезпекою її творчому началу. Адже тільки-но завершується акт творчості, культура перетворюється на об'єктивацію людських творчих зусиль, а якщо об'єктивація стає важливішою за сам акт творення, то вона з позитивної цінності перетворюється на негативну, адже починає перешкоджати творчості і самій свободі людини. Найцінніше у культурі – це її людське джерело, а отже прояснення людського начала в культурі є найважливішим і завжди актуальним завданням її пізнання.

Наша дослідницька позиція полягає у тому, що ми докладно аргументуємо, що найбільш глибоко людське начало в культурі можна промислити з позицій соціальної філософії, тобто визнаючи вирішальною соціальною сутність людини як творця культури.

Доведення істинності цієї позиції ми бачимо як філософське осмислення спорідненості двох шляхів пізнання, які мають різний початок, однак спільний результат: це поступове методологічне самовизначення теорії культури та соціально-антропологічне дослідження культурної поведінки особистості. Таким чином теорія пізнання та теорія людини, коли вони досліджують феномен культури, неминуче виходять на спільну проблематику та спільні відповіді, які виводять на соціально-філософську концептуалізацію результатів неосяжної множини досліджень культури у різних спеціальних науках – від гуманітарних до технічних і навіть природничих.

Враховуючи необхідність загальної ціннісно-світоглядної та методологічної переорієнтації спеціальних соціальних та гуманітарних наук на комунікативну парадигму, і зокрема у питаннях дослідження культури, автор вбачає необхідність здійснення масштабного переосмислення і нової філософської концептуалізації кореневої для такої переорієнтації соціально-філософської проблеми людиновимірності культури. Комплексність цього завдання зумовлена необхідністю співставляти і узгоджувати дані різних спеціальних наук та відмінних власне філософських концептуалізацій цієї проблеми передбачає необхідність системного підходу до проблематики, яка має загальнотеоретичне значення для усіх наук про людину та культуру, що обумовило структуру даного дисертаційного дослідження і послідовність постановки і розв'язання основних дослідницьких завдань.

Дана робота присвячена дослідженню методологічного та епістемологічного потенціалу соціально-філософського пізнання людиновимірною аспекту культури, який попри свою зростаючу теоретичну та практичну актуальність, у своїй системності і повноті залишається недостатньо вивченим у вітчизняній соціально-філософській думці.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Попри те, що нині ані у спеціально-наукових, ані у філософських дослідженнях відсутнє загальноприйняте і узгоджене визначення особистості як носія та творця культури, проте, в більшості теорій все більше переважає трактування особистості, як носія множинної ідентичності, здатної не лише до успішної адаптації до динамічних соціокультурних трансформацій, характерних для сучасного суспільства, але й до активної діяльної участі у соціокультурних змінах – аж до набуття провідної ролі у їхньому здійсненні.

Не випадково, що сьогодні антропология у різних її іпостасях, соціологія, психологія і культурологія зазнають бурхливого розвитку і займають все більш важливе місце в комплексі наук про людину. Саме ці науки надають матеріал для соціально-філософського осмислення і концептуалізації як місця людини у розвитку культури, так і ролі самої культури у еволюції людини, соціалізації особистості та розкритті її соціотворчого потенціалу.

Завдяки аналізу здобутків сучасних соціальних наук не лише постійно зростає можливість цілеспрямованого коригування культуротворчої діяльності людини з використанням апробованих в соціології, психології і юриспруденції емпіричних методів і методик (Б.Г. Ананьєв, А.С. Арсенєв, Д. Банністер, Е.В. Безчеревних, М. Гравітц, С.Т. Гур'янов, М.І. Єнікеєв, О.А. Зворикін, А.Ф. Зелінський, М.Б. Зозулін, І.С. Кон, Г. Лейтц, Я.Л. Морено, А.К. Москатов, С.В. Лурьє, Р. Пенто, Н.Ф. Тализіна, Ф.Р. Філіпов, Ф. Франселла, В.М. Шеппель та ін.), але й з'ясовуються підстави для вироблення нової світоглядно-методологічної бази для всього комплексу сучасного соціального пізнання.

У радянський період, а також у перші десятиліття розвитку соціогуманітарних наук у незалежній Україні було досягнуто глибокого соціально-філософського розуміння соціально-технологічних та ідеологічних механізмів забезпечення впливу культури на формування особистості та її ціннісно-мотиваційної сфери (В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, Л.В. Губерський, В.І. Куценко, В.І. Кушерець, М.І. Михальченко, В.О. Огнев'юк, В.С. Пазенок, М.Т. Степико та інші).

Засобами соціальної філософії було напрацьовано відповідні ціннісно-світоглядні та методологічні основи для розвитку теоретичного корпусу кожної зі спеціальних соціальних та гуманітарних наук. Такі основи вибудовувались передусім на засадах марксистського розуміння проблеми гуманізму – з усіма перевагами і недоліками такого розуміння. Передусім, ці переваги і недоліки були зумовлені потенціалом діяльнісного підходу до розуміння сутності людини і культури.

Окремі напрями подолання вузького розуміння гуманізму, який пропонував діяльнісний підхід представлені у працях вітчизняних дослідників, таких як Т.І. Андрущенко та С.А. Крилова (естетичні та методологічні аспекти розвитку

гуманізму), М.І.Бойченко (системні засади переходу до гуманізму нового типу), В.М.Вашкевич (історичні та освітні аспекти розвитку людини), В.Г.Воронкова та В.В.Зінченко (глобалізаційні аспекти формування нового гуманізму), О.П. Кивлюк (соціокультурні та етичні аспекти розвитку людини), В.І. Муляр (культура як засіб самореалізації особистості) та деяких інших. Назріває необхідність переосмислення цих основ з позицій підходу комунікативного.

Аналіз проблематики соціальної антропології здійснювався, передусім, такими вітчизняними філософами як Б.А.Головко, А.М.Лой, Т.В.Розова, В.Г. Табачковський. Водночас, вивчення культури під людиновимірним кутом зору був представлений ними переважно як огляд відповідних проблем західної філософської антропології. Окремі аспекти, а саме пов'язані з андрогінізмом та феноменом самотності у культурі було проаналізовано Н.В.Хамітовим, однак переважно під кутом зору метаантропології.

Філософія освіти у її спрямованості на дослідження проблем особистості, що навчається і тим самим набуває певної культури та згодом змінює культуру, розроблялася такими вітчизняними дослідниками, як В.П.Андрущенко, В.Г. Кремень, В.С.Лутай, І.Ф.Надольний, Н.В.Скотна та інші. Різні аспекти дослідження філософської методології соціо-гуманітарних досліджень, які стосуються становлення особистості під впливом культури, розробляли такі вітчизняні вчені як В.М.Вашкевич, С.Б.Кримський, І.Г. Немчинов, С.В.Куцепал, Б.О.Парахонський та інші.

Таким чином, не стільки прикладні дослідження соціології культури, психології культури, етнології чи будь-яких інших конкретних наук, які досліджують поведінку людини, скільки саме соціально-філософська характеристика культурного виміру цієї поведінки надає необхідну теоретичну позицію для вивчення і оцінки сутнісного характеру взаємозв'язку людини і культури. З даної людиновимірної проблематики наукових розробок нового гатунку, а саме орієнтованих на комунікативну парадигму у пізнанні суспільства, явно бракує.

Водночас слід відмітити наявні у соціальній філософії напрацювання у сфері комунікативної філософії (А.М.Єрмоленко, Л.А.Ситниченко, О.І.Ведров та інші), які, втім, лише побіжно аналізують проблему людиновимірності культури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Соціально-філософські проблеми розвитку людини, її освіти і культури» (затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 10 від 24 квітня 2008 р.), що входить до наукового напрямку «Дослідження проблем гуманітарних наук» науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, (затверджений рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол № 5 від 29 січня 2009 р.). Тема дисертації затверджена Вченою

радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 26 грудня 2011 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні сутності, взаємозв'язку основних ціннісних, структурно-функціональних та символічно-системних характеристик людиновимірності культури на засадах соціально-філософського аналізу комунікативного характеру взаємозалежності людини і культури.

Досягнення цієї мети реалізується через вирішення таких **дослідницьких завдань**:

- визначити сутність, основні характеристики культури з позицій її людиновимірності;
- з'ясувати, з яких теоретичних позицій можливим є адекватний аналіз соціальних засад людиновимірності культури;
- виявити потенціал філософського переосмислення антропоцентризму як парадигми соціально-філософської теорії культури;
- уточнити концептуальні засади взаємного узгодження та синтезу результатів галузевих досліджень меж і можливостей розвитку сучасної культури як людиновимірної;
- виявити, у який спосіб філософська теорія культури сполучає виконання своїх теоретичних та практичних завдань щодо розвитку людиновимірності культури.
- виявити основні завдання і теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення соціально-комунікативних засад становлення сучасної культури під кутом її людиновимірності;
- окреслити методологічну значущість соціально-людиновимірного ракурсу дослідження основних світоглядних форм культури;
- визначити основні напрями теоретичних досліджень культури конкретними соціальними та гуманітарними науками з позицій комунікативної методології сучасної соціальної філософії.

Об'єктом дослідження є культурна сфера суспільного буття.

Предметом дослідження виступає людський вимір культурної сфери суспільного буття.

Методологічна основа дослідження. Методологічною основою даного дисертаційного дослідження є соціальна філософія як теорія культури, на засадах якої здійснено переосмислення і нову концептуалізацію здобутків інших філософських дисциплін та спеціальних наук, які досліджують культуру: від філософської антропології до філософії права і від етнології до історії. Така концептуалізація значною мірою створює також підстави для зворотного методологічного та ціннісно-світоглядного впливу соціальної філософії на інші філософські дисципліни та спеціальні науки, які досліджують культуру. Соціальна філософія тим самим постала як концептуальна основа для застосування міждисциплінарного підходу, що дозволило різнобічно проаналізувати людиновимірність культури, розкрити в роботах із філософської антропології, філософії культури, історії мистецтва, соціології, педагогіки, психології, юриспруденції тощо.

Аналіз різних філософських, соціальних та гуманітарних дисциплін, які вивчають різні аспекти епістемологічних та методологічних засад вивчення людиновимірності культури, зумовив звернення до філософії і історії науки та їхнього методологічного апарату, який сприяв виявленню особливостей предметного поля і дослідницьких завдань цих дисциплін у їхньому історичному становленні і розвитку.

На основі соціально-філософського застосування методологічного апарату історії та філософії науки було специфічним чином використано методи системного та порівняльного дослідження, а також елементи герменевтичної методології. Методи системного дослідження сприяли вивченню людиновимірності культури в розмаїтті її системних зв'язків і залежностей, розкриттю взаємовпливу та субординації компонентів, доведенню субстанційності цього аспекту культури. Застосування методу порівняльного дослідження дозволило зіставляти прояви людиномірності культури у різні епохи та у різних аспектах розвитку культури протягом усієї історії людства. Герменевтичний підхід застосовувався для адекватного і цілісного розуміння змін інтерпретації окремих випадків людиновимірності культури, зокрема феноменів антропоцентризму, антропності тощо – як у їхніх соціальних проявах, так і у їхньому теоретичному осмисленні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у виявленні соціально-філософського потенціалу концептуалізації людиновимірності культури, яка визначає основні ціннісні, структурно-функціональні та символічно-системні аспекти становлення культури, а отже і культуротворчий потенціал людини. Основні положення дослідження розкрито у наступних теоретичних положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

-визначено, що культура завжди має людський вимір як визначальний щодо інших її вимірів, зокрема, інституційного, технологічного, символічного тощо. Людиновимірність культури визначає її творче начало, яке породжує усі можливі формотворення культури – зокрема, соціальні інститути культури, соціальні технології, символічні системи (від релігії і мистецтва до ідеології і науки). У якості основних характеристик культури під кутом зору її людиновимірності визначено ціннісні, структурно-функціональні та символічно-системні аспекти становлення культури, взаємозалежність яких виявляється у її динаміці як творенні і перетворенні людиною культури;

-доведено, що адекватний аналіз соціальних засад людиновимірності культури можливий з теоретичних позицій комунікативної філософії, яка розкриває соціальну сутність людини як комунікативної істоти, яка удосконалює себе, а також свої соціальне та природне оточення на засадах подолання інструментально-репресивної раціональності і утвердження раціональності критичного мислення і раціонального дискурсу, орієнтованих на здобуття консенсусу як гарантії взаємоповаги і взаємної підтримки у спільному розвитку. Таке розуміння комунікативної філософії потребує переосмислення культури як такої, що своїм ядром має культуру комунікації – від міжперсональної комунікації до комунікації людини і природи, а це у свою

чергу, передбачає переосмислення усього спадку філософської антропології під кутом зору комунікативної теорії культури;

-розкрито потенціал філософського переосмислення антропоцентризму як класичної парадигми соціально-філософської теорії культури, яка потребує своєї нової концептуалізації на засадах комунікативної соціальної теорії. Культура не може розглядатися інакше, як витвір людини і основний шлях соціалізації людини – під цим кутом зору не лише ціннісно неприйнятною, але й епістемологічно неможливою постає позиція нонантропоцентризму.

Уточнено, що:

-концептуальні засади взаємного узгодження та синтезу результатів галузевих досліджень меж і можливостей розвитку сучасної культури як людиновимірної постають як такі, що базуються на комунікативній теорії культури. Соціально-філософська обґрунтована комунікативна теорія культури постає як теоретична основа для міждисциплінарних та трансдисциплінарних досліджень культури;

-комунікативна філософська теорія культури сполучає виконання своїх теоретичних та практичних завдань щодо розвитку людиновимірності культури завдяки поєднанню концептуальних можливостей комунікативної соціальної філософії (проблема взаємозв'язку реалізації свободи людини з реалізацією свободи комунікації), філософської антропології (виявлення потенціалу здатностей людини до культурної комунікації та основні напрями його розширення) та філософії культури (самореалізація людини та розвиток культури як взаємообумовлені у розгортанні символічного простору культури).

Отримало подальшого розвитку:

-положення, що теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення соціально-комунікативних засад становлення сучасної культури розкриваються у основних її пізнавальних завданнях, до яких слід відносити виявлення епістемологічних, аксіологічних, світоглядних та онтологічних аспектів її людиновимірності. Так, комунікативна соціальна філософія культури постає як загальна теорія культури, як оновлена концепція антропоцентризму, як особлива наукова картина світу та основа нового типу світогляду, і нарешті – як втілення нового застосування принципу антропності;

-положення про методологічну значущість соціально-філософського ракурсу дослідження основних світоглядних форм культури як принципово людиновимірного. Культура постає як втілення світогляду людини як у історичному аспекті (від міфології через релігію і її критику у Просвітництві до світоглядних засад сучасної науки, моралі і права), так і у аспекті антропологічному (як особливе позиціонування себе людини у світі). Однак, через культуротворення людина також сама здійснює зміни свого світогляду на всіх його рівнях: не лише на рівні світорозуміння (на чому зосереджує увагу наука і наукоцентрована філософія), але і на рівні світовідчуття, світопереживання і світосприйняття (які втілюють ціннісні та екзистенційні аспекти культури);

-визначення з позицій комунікативної методології сучасної соціальної філософії таких основних напрямів теоретичних досліджень культури

конкретними соціальними та гуманітарними науками, які погруповуються довкола розкриття епістемологічних, аксіологічних, світоглядних та онтологічних аспектів людиновимірності культури.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Теоретично і практично цінним є те, що даний аналіз дозволяє враховувати у дослідженні культури не тільки характерні риси особистостей і соціальних груп, які прямо і опосередковано беруть участь у творенні культури, але також загальний соціокультурний контекст, усередині якого відбувається цей процес – як у сприятливих, та і у несприятливих для комунікації соціальних контекстах. Тому необхідно враховувати і такі важливі як для окремої людини, так і для соціальної життєдіяльності суспільства загалом чинники, як орієнтованість суспільства на власні культурні традиції і особливості модернізації і глобалізації суспільного життя.

Здійснене дослідження показує, що аналіз суспільного життя з позицій соціально-філософської теорії культури має стати звичним для учених і практиків інструментом, що дозволяє визначати перспективи розвитку культури України.

Практично важливим висновком з виконаного аналізу є висновок про необхідність введення до складу курсів з соціальної філософії, теорії культури та філософської антропології у вищих навчальних закладах України спецкурсів, присвячених проблематиці розвитку людського і комунікативного вимірів культури як взаємопов'язаних.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та концептуальні положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедр соціальної філософії та філософії освіти і філософської антропології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а саме: Науково-теоретичні конференції професорсько-викладацького, аспірантського складу та науковців (Кам'янець-Подільський, 2005-2013 рр.); Круглий стіл «Проблеми розвитку освіти у вищих аграрних навчальних закладах і філософські засади їх розв'язання» (Харків, 2010 р.); Всеукраїнські наукові конференції «Філософські читання пам'яті Івана Бойченка: Людина. Історія. Розум» (2009-2012 рр.); Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми» (Чернівці, 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету - 2013» (Київ, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Роль суспільних наук у забезпеченні розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.» (Київ, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Науково-теоретичні проблеми вирішення глобальних проблем сучасності державними та міжнародними організаціями» (Дніпропетровськ, 2013 р.); Всеросійська конференція «Глобальное будущее – 2045: Антропологический кризис. Конвергентные технологии. Трансгуманистические проекты» (Белгород, 2013 р.)

Публікації. Впровадження результатів дослідження здійснене у 28 публікаціях, з них 1 монографія, 18 – статті, опубліковані у провідних вітчизняних фахових виданнях у галузі філософських наук, 6 – у

наукометричних закордонних виданнях, 3 – у матеріалах конференцій.

Кандидатську дисертацію на тему «Специфіка світоглядного змісту мистецтва» захищено у 1984 р. в Інституті філософії АН УРСР. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження відповідає меті дослідження і послідовності вирішення поставлених завдань. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків і списку літератури. Обсяг дисертаційного дослідження – 408 сторінок. З них 362 сторінок основного тексту. Список використаної літератури включає 488 найменувань і складає 46 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано рівень її наукового опрацювання; окреслено мету, завдання і методологічні засади наукового пошуку; визначено новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів; відображено ступінь їх апробації та структуру роботи.

Перший розділ «Філософське дослідження соціокультурної сутності людської комунікації як теоретико-методологічна основа виявлення людиновимірності культури» складається із шести підрозділів та висновків і присвячений виявленню соціально-комунікативної сутності культури як вияву її людського виміру у спектрі соціокультурних проявів.

У підрозділі 1.1. «**Простір людської комунікації в соціокультурному пізнанні**» здійснено аналіз здобутків різних галузей наукового та філософського пізнання у вивченні людського виміру культури як комунікативного, висвітлено особливості його осмислення у предметному полі сучасного гуманітарного знання, показано відмінності у змістовому наповненні існуючих дефініцій поняття «культура».

Тема комунікації, інтерсуб'єктивності та діалогу стає однією з провідних у різних галузях науки та філософії ХХ століття. Теоретичним чинником, який багато в чому визначив обличчя сучасних досліджень комунікації, став поворот філософської та наукової рефлексії до дійсності мови.

Гуманітарні дослідження кінця ХХ ст. підтвердили існування культурно зумовлених способів регуляції спілкування людей в культурі. Е.Дюркгейм, як і дослідники проблеми задоволення потреб усамітнення/спілкування, в дослідженні загальних механізмів регуляції комунікації показав, з одного боку, їх всезагальність, а з іншого – їх культурну зумовленість.

Аналіз показує, що комунікація є найважливішим елементом соціальних відносин, який постійно розвивається і змінюється, тому потрібно визнати систему комунікації динамічною. Це означає, по-перше, що комунікація, як система, схильна до розвитку і, по-друге, що стан цієї системи залежить не тільки від поточних впливів, а й від більш ранніх супутніх етапів.

У підрозділі 1.2. «Системний характер соціальної комунікації як основа відтворення та розвитку культури» показано забезпечення розвитку культури від антропологічних до системних соціальних характеристик людського існування.

Суспільство як система, за Н.Луманом, структурується не на елементах «людина» або «держава», а побудовано на системах, значеннях і комунікаціях. Він зазначає, що розвиток суспільства і окремої особистості стає можливим лише за умови, з одного боку, надзвичайної соціальної залежності людей один від одного, з іншого, формуванням яскраво вираженої індивідуалізації особистості. Зв'язок цих суперечливих тенденцій може відбуватися тільки через побудову складного порядку смислової комунікації. Так, якби для соціального розвитку за умови окремого існування людини, інформація, що отримується на відстані і через органи почуттів, не давала б жодних переваг, то комунікаційна система просто б не могла виникнути. При цьому, переваги соціального життя виникають в тому випадку, якщо люди мають систему більш високого порядку (ніж індивідуальну), яка дає їм «можливість вибіркового контактування».

Приховані елементи особистості, які ніколи не беруть участь у комунікації, не можуть бути частиною суспільства. Замість цього, вони складають частину зовнішнього середовища, яка може вносити в суспільство безлад, оскільки, відповідно до концепції Лумана, все, що не є комунікація, є частина зовнішнього середовища суспільства. Тож психічна система людини виявляється поза соціальної системи. Автор шукає і знаходить варіанти сумісності особистості та суспільства. Під психічною системою людини Луман розуміє індивідуальну свідомість. Психічна система і суспільство, як система всіх комунікацій, мають загальну властивість, бо обидві системи спираються на значення.

У підрозділі 1.3. «Соціально-нормативне значення культури для людської комунікації» виявлено особливості філософської рефлексії феномену нормативності у стосунку до культури, проаналізовано погляди видатних філософів сучасності на зміст і роль нормативності комунікації в житті людини і суспільства, окреслено її значущість для дослідження культури у сучасній філософії.

Характеристики комунікаційних систем в цілому визначаються не тільки і не стільки характеристиками складових її елементів, скільки характеристиками зв'язків між ними. Наявність взаємодії між елементами комунікації визначає особливу властивість комунікативних систем – їх надзвичайну складність. Додавання елементів в комунікаційну систему, наприклад, якщо до діалогу підключається третя людина, то це не тільки вводить нові зв'язки, але і змінює характеристики багатьох або всіх колишніх комунікаційних взаємодій, призводить до виключення деяких з них або появи нових.

Результативність комунікації, «нормальність» її здійснення можна виразити наступними показниками: розуміння/нерозуміння на міжособистісному рівні або на рівні особистість-колектив; емоційно-чуттєве

прийняття або неприйняття, співпереживання або відчуженість (тривожність, ворожість тощо); довіру/недовіру, які призводять до певних дій (бездіяльності), послууху/непослуху; задоволення потреби в спілкуванні (особливо у дітей); спілкування відповідно до “норм” культури; суб'єктивні зміни в настрої особистості або колективу і відповідні органічні зміни.

Дані показники можна доповнити деякими характеристиками колективної поведінки людей, які також є істотними результатами «успішності» комунікації. Йдеться про узгоджені дії, що знижують конфліктність (агресивність) та створюють відносно доброзичливу атмосферу в спільноті, розвивають почуття солідарності.

У підрозділі 1.4. «Соціальні інститути як інститути культури: людиновимірне осмислення» виявлено місце пізнання соціальних інститутів в обґрунтуванні сутнісних характеристик людини як витвору і творця культури, розкрито відмінності у сприйнятті шляхів розвитку культури в межах окремих філософських течій.

Структурно-функціональний підхід до соціальних інститутів, властивий як базовий для класичної соціології. Зокрема, близьке до нього філософсько-антропологічне обґрунтування інститутів у вченні Арнольда Гелена як засобів «розвантаження» суспільством і культурою особистості від завдань типових для вирішення нетривіальних завдань. З іншого боку, у культурній антропології, яка також своєю появою багато в чому завдячує соціології, інститути розглядаються саме під кутом зору їх культурного формування і впливу. Тут акцентується увага на соціальних інститутах як частині символічного простору конкретної культури, відповідно інститути постають як самодостатні (а не залежні від ідеальної моделі), історично вписані в унікальне культурне середовище, а тому і самі неповторні. Запропоновано «золоту середину» у теорії соціальних інститутів між цими двома крайніми позиціями – на засадах комунікативності у методології розглядати соціальні інститути під функціональним кутом зору, однак без крайнощів структурно-функціонального підходу, але з позицій функціональної оцінки конструктивних зусиль людських колективів щодо інституційної інженерії.

У підрозділі 1.5. «Комунікативні передумови людської свободи» аналізується розмаїття філософських поглядів на комунікативну сутність свободи людини, окреслюються історичні передумови формування змісту цієї філософської проблеми, простежується специфіка їх впливу на дослідження теми формування культури.

Установлено, що комунікативними передумовами людської свободи можна назвати наступні соціально-культурні умови: 1) публіка – соціальний замовник і добровільний споживач відкритих комунікаційних продуктів та послуг в особі громадянського суспільства; 2) автономні соціально-комунікаційні інститути, вільні від державного втручання та ідеологізації; 3) ліберально-демократичне державне регулювання, яке охороняє права і свободи індивідів, груп та спільноти в цілому; 4) суб'єкти господарської діяльності, які фінансово підтримують засоби масової комунікації відкритого типу.

У підрозділі 1.6. «Глобальні виклики і пошук адекватних відповідей на них: обмеженість природних резервів людства і невичерпність потенціалу культури» виявлено місце дослідження культури в обґрунтуванні сутнісних характеристик людини як соціальної істоти за доби глобалізації, розкрито відмінності у інтерпретації шляхів розвитку культури в межах окремих філософських течій, показано саморозвиток культури від соціального творення людиною своєї сутності до усвідомлення нею цього процесу.

Комунікаційним стає увесь світ, і місце феноменології буття займає феноменологія комунікації. Світ бачать таким, яким його подає комунікація в образах. Вона не настільки витончена та драматична, як художнє зображення, тому стає більш доступною. У процесі телевізійного сприйняття на задній план відступає відмінність інформації та повідомлення. Точніше, їх диференціація вже не контролюється тими механізмами, які були вироблені у письмовій комунікації.

Нові медіа – не просто засоби, які посилюють наші спроможності. Якщо, припустимо, лопату, молоток і інші прості знаряддя праці можна розглядати як посередники між тілом і навколишнім середовищем, то нові медіуми радикально змінюють людину. Вони не просто дистанціюють від впливу зовнішнього світу, а замикають на самих себе і вже не допускають контактів з реальністю. Звичайно, не слід демонізувати електронні медіа. Людина – заручник техніки, але нові технології, в принципі, гуманніше колишніх, у їх неправильному використанні найчастіше винне наше застаріле мислення. Сучасна техніка дає більше свободи, спокусам якої людина повинна протистояти самодисципліною і стриманістю.

Другий розділ «Теоретико-пізнавальна значущість соціально-людиновимірної підходу у сучасній філософській теорії культури» складається із п'яти підрозділів і висновків і присвячений аналізу соціально-людиновимірних аспектів сучасної філософської теорії культури як теорії та методології пізнання.

У підрозділі 2.1. «Антропологічні аспекти сучасної епістемології культури» визначено джерела вивчення антропологічних засад культури у межах епістемології культури, розкрито принципи побудови сучасної культурної антропології, виявлено основні її складові.

Методологія наукового пізнання тільки у ХХ столітті стала важливим компонентом епістемології і тим самим зміцнила зв'язок філософії з іншими науками. У тому ж столітті чи, точніше кажучи, у другій його половині аксіологія отримала свою приписку в концептуальному апараті епістемології, опираючись при цьому на принцип історизму, завдяки чому епістемологія набула антропологічних властивостей. Особливо послідовно ця тенденція простежується у царині культурології, яка будує власну картину світу як основу будь-яких конкретних культурологічних досліджень.

З певним трактуванням і вирішенням проблеми теоретичного й емпіричного пов'язані досить характерні і найвідоміші епістемологічні і методологічні концепції філософії науки ХХ століття на Заході, що

демонструють сциєнтистський характер філософії науки неопозитивістського напрямку, протилежний антропологізму антипозитивістських епістемологічних концепцій. Культурологія включає в себе обидва напрями, причому сциєнтистська культурологія відрізняється значним плюралізмом теорій та методологій, а антисциєнтистська – значним розмаїттям досліджуваного матеріалу.

У підрозділі 2.2. «Філософські та історико-методологічні проблеми соціально-культурної антропології в їхній генезі» проаналізовано передумови становлення, основні характеристики соціально-культурної антропології, розглянуто відмінності у підході до теми людини у різних версіях соціально-культурної антропології; окреслено переваги дослідження і напрями розгортання теми людини за рамками цієї дисципліни.

Соціально-культурна антропологія виникла і формувалася як синтез природничо-наукового і соціального підходу до людини. Цей синтез виявився достатньо плідним і стимулював розвиток інших напрямів антропологічної думки, особливо соціально-психологічного і філософського. У подальшому, однак, соціально-культурна антропологія все більше набуває функцій методології, дистанціюючись від емпіричних досліджень завдяки напрацьованому теоретико-методологічному апарату. Цей апарат, своєю чергою, все більше переосмислюється завдяки впливам досліджень культури, адже якщо на перший погляд антропологічні параметри задають певний коридор для творення культури, то більш глибокі дослідження показують, що в ході еволюції людства тривалий розвиток культури змінював поступово навіть антропологічні характеристики людини. Це має своїм наслідком нерозривне взаємопроникнення антропологічних та культурних детермінацій розвитку людства, що отримує свій адекватний вираз у формуванні відповідної культурно-антропологічної картини світу та культурно-антропологічної методології пізнання самої культури в усьому розмаїтті її проявів.

У підрозділі 2.3. «Особливості становлення антропологічної персонології як складової сучасної теорії культури» окреслено сутність і напрями розгортання антропологічної персонології як особливого філософського підходу до людини при вивченні культури; виявлено обумовлені центрованим на людській особі закономірності розвитку культури; проаналізовано характерні особливості розгляду особистості як основного носія культури, а також загрози і переваги цієї теоретичної перспективи для сучасних теорій і практики розвитку культури.

Соціально-культурна антропологія – відносно молода гуманітарна наука, що виникла в ХІХ ст. Одним з важливих її підрозділів є гуманістична антропологія, яка отримала назву «персонологія», точніше кажучи, персонологія, що розглядалася в онто- і філогенезі, оскільки ключовим напрямом культурно-антропологічних досліджень є дослідження культурних маніфестацій особистості з позицій історичного еволюціонізму. Хоча соціально-культурна антропологія в своєму розвитку спочатку більше орієнтувалася на

власне антропологію, але все таки зазнавала все більшого впливу як з боку філософської антропології, так і з боку педагогічної антропології, яка була тісно пов'язана з соціальною психологією. Персонологія розвивається у тісному зв'язку з аксіологією, оскільки саме особистість є основним носієм цінностей і тому може виступати об'єктом культурно-антропологічних досліджень.

У підрозділі 2.4. «Проблеми культури і культурної антропології в сучасному соціальному пізнанні» розкрито комунікативний аспект впливу глобалізованого соціального простору на сучасну культуру; аналізуються проблеми і суперечності, що ускладнюють культурний розвиток людини; окреслюються шляхи та умови її ефективного входження у соціально високо диференційований і полікультурний світ.

Теорія культури постає як важлива і визначальна щодо виявлення конкретики культурних контекстів складова гуманітарного пізнання. Має місце плутанина понять («культурна антропологія» і «соціальна антропологія»), багато в чому обумовлена недиференційованістю понять «суспільство» і «культура». Отже, попри близькість понять «соціальна діяльність» та «культурна діяльність», вони потребують чіткого розмежування, зокрема – з позицій філософії комунікації, а відповідно потрібно розрізняти значущість соціальної філософії та пропонованої нею методології соціального пізнання від значущості теорії культури та її методології гуманітарного пізнання. До початку здійснення культурологічних досліджень культурна антропологія для визначення своєї специфіки і предметної галузі все ж потребує допомоги з боку представників соціальної філософії і соціології, оскільки представники саме цих дисциплін впритул займаються створенням теоретичних і емпіричних моделей того, що іменується «суспільством». Не слід спокушатися і думати, що визначення поняття «культура» можна отримати відносно легко і швидко. Адже на порядок денний проблема виявлення сутнісних характеристик культури була поставлена не так давно: ще в ХІХ сторіччі суспільство і культура ототожнювалися, а в ХХ столітті представники культурної антропології зіткнулися з тим, що одного інтуїтивного розуміння культури явно недостатньо для вирішення тих однотипних проблем, які стоять перед різними науками, що займаються дослідженням культурного життя суспільства. Проте можна стверджувати, що наукова робота по вивченню культури як специфічного феномена, відмінного від феноменів природи і суспільства, вже ведеться всіма засобами сучасних наукових досягнень.

У підрозділі 2.5. «Методологічна значущість соціології знання для становлення філософського осмислення культури» аналізується теоретичний спадок цього напрямку у соціальному пізнанні щодо проблем культури; осмислюються засоби залучення людини як творця знань до розвитку культури в умовах духовної кризи, що охопила суспільство; окреслено обумовлені новітніми комунікативними процесами особливості соціального розвитку людини як характерний приклад соціальних трансформацій культури.

Сьогодні соціологія знання є загально визнаною соціологічною дисципліною, яка займається вивченням соціальної обумовленості не тільки наукового знання, але й будь-яких інших форм знання, представлених як зміст історично зафіксованих форм суспільної свідомості (релігія, політична ідеологія, філософія, наука тощо).

Домінуючою філософсько-методологічною проблематикою соціології знання є переосмислена проблематика традиційної теорії пізнання, відповідно до чого такі теоретико-пізнавальні категорії, як «суб'єкт» і «об'єкт» розглядають крізь призму понять «суспільство», «спільнота», «соціальна група», «клас», «суспільна свідомість», «форма суспільної свідомості», «суспільне буття» тощо.

Пізнавальними інструментами соціології знання є: порівняльно-історичний метод пізнання, аналіз документальних джерел, що припускає перш за все побудову типологічних схем з використанням структурно-функціонального методу; дослідження ціннісних орієнтирів соціальних груп, класів. Відповідно, вибір конкретних емпіричних методів і методик визначається предметною галуззю.

Третій розділ «Антропоцентризм як парадигма соціально-філософської теорії культури» складається з шести підрозділів і висновків та містить осмислення антропоцентризму як такої парадигми культури, що далеко виходить за межі теорії пізнання і етики і нерозривно пов'язана з соціально-онтологічними, аксіологічними та праксеологічними характеристиками людини як творця культури.

У підрозділі 3.1. «Основні парадигми теорії та історії культури» окреслено зміст, етапи і закономірності розкриття неповторності людської особистості як творця культури; визначено основні етапи розвитку теорії та історії культури під кутом зору виявлення і розрізнення основних парадигм такого розвитку, які історично по чергово домінують, однак з позицій соціальної філософії культури є конкуруючими версіями осмислення місця і ролі людини у творенні культури.

До основних парадигм у галузі теорії та історії культури слід віднести ті, які концентрують увагу на культурологічній проблематиці під певним кутом зору, а точніше – обираючи у якості концептуального центру культурологічного дослідження певну суттєву характеристику культури, підпорядковуючи їй усі інші її характеристики. У історії культурології як теорії культури знаходимо такі явні концептуальні центри культурологічного дослідження: природа, людина, знання, суспільство. Відповідно, у якості основних парадигм у галузі теорії та історії культури виступають: природоцентризм (космоцентризм, біоцентризм, географічний детермінізм, екологізм тощо), антропоцентризм (етицизм, гуманізм, екзистенціалізм тощо), теоцентризм (християнський чи будь-який інший), логоцентризм (наукоцентризм, раціоцентризм, текстоцентризм тощо), соціоцентризм (марксизм, позитивізм, структуралізм, історичні теорії культури, політичні, економічні, правові та інші галузеві теорії культури, теорії соціальних систем

тощо), техноцентризм (прогресизм на основі вчення про науково-технічний прогрес, індустріалізм-постіндустріалізм, функціоналізм тощо) і, нарешті, власне культурологічну парадигму теорії та історії культури (від лінгвістичних та семіотичних теорій культури, філософії символічних форм до метафорології).

У підрозділі 3.2. «Сучасна аксіологія та її характерні людиновимірні особливості» осмислюється сутність феномену ціннісної природи культури, простежуються історичні особливості його сприйняття та вивчення, окреслюється ставлення до ціннісних проявів культури на сучасному етапі розвитку суспільства.

Об'єктивну оцінку антропоцентризму можна дати з позицій аксіології як науки, яка спеціально і системно досліджує цінності. Аналіз розвитку людини, який має історичний характер, дає змогу нам глибше зрозуміти особливості пізнавального механізму людини і зрештою повніше осмислити філософсько-епістемологічну проблематику.

Вийти за межі ціннісних явищ і уявлень у царину об'єктивної дійсності – означає почати вивчати визначальні елементи і зміст реального процесу, під час якого ціннісний світ набуває своєї актуальної форми. На відміну від природних об'єктів, ціннісна предметність об'єктів, створених штучно, тобто об'єктів культури, обумовлюється цілеспрямованою діяльністю її творців, які очікують, що останні виконуватимуть певну культурну функцію, тоді як природні об'єкти включаються до практики незалежно від свідомих намірів людини, а часто й всупереч їм.

Взаємодія суб'єкта й об'єкта є оцінною, а отже і культурно обумовленою взаємодією, оскільки саме у процесі культурної практики суб'єкт виділяє і стверджує себе як суб'єкт. Саме тому серед низки різноманітних форм взаємодії суб'єкта й об'єкта надзвичайної важливості набувають ті, за допомогою яких культурно-історичний суб'єкт усвідомлює дійсність і себе в ній.

У підрозділі 3.3. «Антропоцентризм і гуманізм: минуле та сьогодення» досліджується розмаїття поглядів на феномен гуманізму, розкривається реальний і ідеологічний контекст визначення його сутності, аналізуються перспективи розробки цієї проблематики сучасною наукою.

У добу високого Середньовіччя християнський геоцентризм починає доповнюватися гуманістичним антропоцентризмом, надалі ж, за доби Відродження і особливо у Новий час антропоцентризм втрачає спочатку своє теологічне, а згодом і гуманістичне підґрунтя. Ті нові тенденції у розвитку суспільства, що спочатку виглядали як торжество антропоцентризму у процесах соціальної модернізації, доволі швидко набули ознак дегуманізації культури і нарощування соціальних патологій як невід'ємних супутніх ефектів надмірного самозвеличення людини як творця свого власного світу на протигагу світу природи і божественного світу. Романтизація величчя людини мала під собою основою недостатнє виявлення меж людських можливостей щодо удосконалення як самої себе, так і суспільства. Таким чином, після тимчасового поєднання антропоцентризму і гуманізму в культурі і філософії

Відродження вони починають суттєво розходитись як у соціальній теорії, так і у соціальних практиках.

XX століття знаменувало кризу романтичного антропоцентризму, що поставило під загрозу як поняття антропоцентризму, так і поняття гуманізму, які почали сприймати як певні метанаративи, тобто облудні ідеологеми, які приховують репресивні соціальні практики. Під гаслами утвердження нового типу людини фашизм і більшовизм здійснювали найстрашніші злочини проти людяності.

Нині постає завдання виявити нові джерела взаємного розвитку у досягнутих по-новому концепціях антропоцентризму та гуманізму.

У підрозділі 3.4. «Історичні форми антропоцентризму: вольфіанство і релігія в епоху німецького просвітництва» розкрито значущість полеміки католицизму і пієтизму за доби німецького просвітництва для виявлення витоків раціоналістичного обґрунтування антропоцентризму – на прикладі аналізу філософії Христіана Вольфа.

В історичних дослідженнях відділення наукового світогляду і науки від релігійної ідеології неможливе, оскільки ці сфери тісно пов'язані між собою і можуть бути відокремлені тільки в абстракції, що ігнорує антропоцентристські цінності людської особистості. Філософська система, розроблена Вольфом, була першою в Німеччині; вона охоплювала чи не всі галузі знання того часу як теоретичного, так і практичного (етичного, релігійного та політичного). Однак, заслуги Вольфа полягають не у створенні великого філософського вчення, а в методичній обробці філософського знання, на систематичність якого він перший звернув увагу.

Незважаючи на те, що пієтизм негативно ставився до нових філософських течій XVIII століття, він у багатьох відношеннях сам підготував ґрунт для нового раціоналістичного мислення й нового світогляду. Навіть консервативний пієтизм у низці випадків сприяв формуванню нового антропоцентричного світогляду у царині релігії та філософії. Своїм суб'єктивістським ставленням до пізнання і моральної практики пієтизм дав про себе знати в епоху Просвітництва, мимоволі стимулюючи розвиток раціоналістичної філософії та зародження психології.

Зв'язок і взаємна обумовленість пієтизму й вольфіанства не викликають сумнівів, але це не означає прямолінійності в оцінках такого штибу зв'язків; інакше ми ризикуємо скотитися на позиції жорсткого і нічим не виправданого детермінізму в розумінні явищ духовної культури в їх історичному розвитку.

У підрозділі 3.5. «Особистість як предмет вивчення соціально-психологічної та філософської антропології» аналізується відмінність психологічного та філософського підходу в антропології до культурно вмотивованої поведінки особистості; осмислюються засоби виявлення такої відмінності; окреслено наслідки такого виявлення для соціальної філософії.

Соціальна антропологія – відносно молода гуманітарна наука, що виникла в XIX столітті, характерною особливістю якої є тісний зв'язок з антропологією як природничою дисципліною, а також з психологією.

Гуманістична суть соціальної антропології стає зрозумілою на фоні боротьби її представників з представниками ідеології расизму, які намагалися фальсифікувати досягнення в області соціальної антропології і тим самим позбавити її характеристики науковості.

У підрозділі 3.6. «Критика антропоцентризму в культурології та перспективи його соціально-філософського переосмислення» аналізується існуючий стан дослідження теми антропоцентризму у етичній теорії та вплив останньої на критику антропоцентризму загалом; окреслено основні напрями спростування такої критики.

Класичний антропоцентризм, безумовно, потребує переосмислення і розширення, але аж ніяк не заміни нон-антропоцентризмом. Розширення розуміння антропоцентризму базується на розширенні уявлень про можливості людини, про її сутність. Під владою людини неминуче виявляються все ширші царини буття, однак це не означає автоматично поглиблення стратегії «волі до влади», навпаки, нові царини якраз і відкриваються саме після того, як людина починає ділитися своєю владою зі сферою свого існування, а точніше з формуванням такої культурологічної картини світу, в якій людина постає як співтворець невпинної культурної комунікації, а не як пан створеного нею світу.

Нон-антропоцентризм лише декларує кардинальне розширення предмету моральної відповідальності, поширюючи її і на особини, що не належать до людського роду, а також співтовариства і системи живих організмів. Втім, цей нормативно-етичний висновок вимагає переосмислення і філософського поняття моралі. Можна погодитись, що теоретичні передумови такого переосмислення склалися і поза етико-екологічним дискурсом. Проте етико-екологічні нормативно-ціннісні новації дозволяють встановити ширшу наочну референтність нових уявлень і тим самим розширити онтологію моралі. Оцінити ж перспективи такого розширення, на наше переконання, можна лише з позицій соціально-філософської картини світу як засадничо антропоцентричної.

Четвертий розділ «Людиновимірність основних світоглядних форм культури: соціально-філософський аналіз» складається з шести підрозділів та висновків і присвячений філософському узагальненню та концептуалізації даних різних філософських традицій щодо світоглядних підвалин культури.

У підрозділі 4.1. «Культура як втілення світогляду людини» виявлено дискусійні питання і напрями розгляду культури під кутом зору творення її людиною як носієм певного типу світогляду.

Досліджено співвідношення культури та світогляду людини на основі критичного розгляду праць Г. Плєснера, А. Гелена та Ф. Ніцше, присвячених темі культури. В основі творення культури лежить світогляд людини, її усвідомлення свого місця в світі, зміна якого необхідним чином впливає і на культурні перетворення. Водночас, культуру не можна розглядати лише у матеріально-предметних термінах, фундаментальною її складовою є функціоналізація на символічному рівні. Власне, культура, хоча і залежить від

людини як свого творця, в той же час сама є людинотворчим чинником як друга природа, сфера суто людського існування. Лише вона дозволяє компенсувати тілесні недоліки людини, а також є умовою її соціалізації. Варто зазначити, що людина як творець та продукт культури є тим чинником, який забезпечує безперервний культурний поступ, здійснюючи руйнацію її форм, постійно пропонуючи нові альтернативи.

Поняття культури слід трактувати не у матеріально-речових термінах, а розуміти, перш за все, в якості символічного конструкту, що уможлиблює матеріальне перетворення природи. Саме на символічному рівні найбільш виразним є циркулярне співвідношення «людина-культура», де остання є продуктом колективної людської діяльності, однак вона ж і уможлиблює становлення людини, у тому числі такої її фундаментальної характеристики як самосвідомість. Водночас, здатність до саморефлексії, запитання про власне Я, є чинником дисонансу людини та довкілля, що змушує першу здійснювати його перетворення, при чому самопізнання та культурна творчість – два взаємозалежні процеси, що необхідним чином знаходять своє відображення один в одному.

З позицій філософії Ф.Ніцше людина як особистість постає в якості творця та стверджувача нових цінностей, які, запобігаючи догматизації культури, розкривають нові горизонти її поступу. В цьому сенсі культура породжує людину як своє інше, тобто того, чие становлення уможливлене нею, однак саме він є загрозою культури, але не в сенсі знищення, а у відношенні здійснення цілковитого формоутворення, завершеної регламентації світу. Особистість – це та частина культури, що належить Діонісу.

У підрозділі 4.2. «Культурна антропологія і міфологія (філософський аналіз)» проаналізовано та виявлено взаємозв'язок між міфологічними й релігійними віруваннями та специфікою творення на їх основі певного типу культури, тож в цьому відношенні не здійснювалося спеціальних розрізень між міфологією та релігією, аналізуючи їх у єдності. Було виявлено роль релігії та міфології у справі формування культури. Тут їх можна розглядати як своєрідний генетичний код культури, тобто систему базових ціннісних орієнтацій, що вирізняють дану культуру з-поміж множини інших, забезпечуючи формування її особливої фізіогноміки. Варто сказати, що ця роль релігії не втрачає своєї актуальності і в модерному суспільстві, здійснюючи свою функціоналізацію у неявному вигляді.

Релігія та міфологія як типи світогляду формують особливі типи культури, що їм відповідають. Якщо на рівні елементарних спільнот чи певної історичної епохи цей вплив є безпосереднім та очевидним, то в модерному суспільстві ці типи світогляду чинять латентний вплив, забезпечуючи відтворення базових культурних цінностей. Процеси секуляризації значно зменшують вплив інституту релігії на життя суспільства, однак вона все ж залишається важливим чинником, не лише в сенсі культурного артефакту, але і в якості одного з механізмів відтворення фундаментальних ціннісно-нормативних орієнтацій, а також чинника збереження ідентичності суспільства.

У підрозділі 4.3. «Міфологія та релігія як світоглядне підґрунтя творення людиною певних типів культури» проаналізовано взаємозв'язок між міфологічними й релігійними віруваннями та специфікою творення людиною на їхній основі певного типу культури.

Як міфологічний, так і релігійний тип світогляду ґрунтуються на уявленні про сакральне, тому відмінність полягає лише у рівні їх абстрактності. Варто сказати, що навіть у сучасних високорозвинених релігіях знаходимо сюжети, що пов'язані з поясненням виникнення світу, людини тощо, які мають виразно міфологічну природу. Крім того, в сучасній релігійній обрядовості часто-густо знаходимо релікти язичницького міфу, що не дозволяє чітко розмежовувати ці феномени.

Характерні для міфології і значною мірою також і релігії антропоморфізм та соціоморфізм на наступних стадіях розвитку людства нікуди не зникають, а лише ніби опускаються у підсвідоме, закладаючи фундамент свідомості людини усіх наступних епох, у тому числі й сучасної людини. Тому поява антропоморфічних чи соціоморфічних рис у більш пізніх типах культур є не лише чимось логічним, але й не може розглядатися як культурний рудимент – адже антропоморфізм і соціоморфізм набувають нових рис, сублімуються у нові культурні форми.

Людина – істота, що безперервно перебуває у пошуках себе та свого місця в світі, які неодмінно закінчуються поразкою, щораз виявляючи межі пізнаваності як внутрішньої, так і зовнішньої природи. Світ постає загадковим та ворожим, потребує механізмів, які б дозволили впорядкувати цю хаотичну та незбагненну дійсність. Власне, релігійні вірування і постають такою символічною системою. Вони здійснюють розмітку світу, самообґрунтовуючи себе через апеляцію до сакрального. Як внутрішній, так і зовнішній світ незрозумілий для індивіда, однак він прозорий та має сенс для трансцендентної інстанції, будучи впорядкованим нею. Становлення людини нерозривно пов'язане із зародженням найелементарніших релігійних уявлень як способу пояснення світу та специфічного чинника психологічного розвантаження, адже людина – єдина жива істота, що усвідомлює свою смертність і релігія дозволяє вирішити цю проблему через ідею загробного життя.

У підрозділі 4.4. «Просвітництво як тип культури та втілення філософського типу світогляду» здійснено розгляд його в якості специфічного світоглядного та соціального проекту, що покликаний здійснити суспільні перетворення через радикальний поворот до людини, що знаменується емансипацією людського розуму.

Основною ідеєю Просвітництва є подолання догматизму мислення, що є тим чинником, який стримує справжній розвиток людини, а отже – суспільства, адже саме людина постає рушійною силою історії та культури. І.Кант обґрунтував, що тільки людина, що здатна сумніватися та формувати власні погляди, які є автономними щодо думки більшості, зможе реалізувати своє

природне право бути повноправним членом суспільства. В іншому випадку проголошення її значущості у справі реалізації суспільного життя ризикує перетворитися не лише на профанацію, але і стати благодатним підґрунтям для деспотії, оскільки неосвічений громадянин, який бере участь у суспільному житті, стає зручним інструментом маніпуляцій.

Ідея відповідальності як внутрішньої інстанції дозволяє остаточно оформити концепцію громадянського суспільства як одного з важливих здобутків Просвітництва, адже лише за цієї умови участь людини у житті спільноти матиме позитивні наслідки, оскільки для забезпечення реалізації свободи замало інтелектуальної розкнутості, необхідним чинником є усвідомлення відповідальності за прийняті рішення, навіть якщо технічно встановити приналежність людини до них неможливо.

Саме Просвітництво здійснює вирішальний крок до формування сучасного типу світогляду як філософського типу світогляду, який характеризується своєю критичною настановою, а також автономією мислителя щодо пануючих в суспільстві переконань та авторитетів. Власне, ця критична спрямованість стосується як зовнішнього світу, так і власних ідей та поглядів.

У підрозділі 4.5. «Мистецтво як культурно-антропологічний феномен і як предмет соціально-гносеологічного аналізу» проаналізовано особливості естетичного типу світогляду та його специфічне втілення у мистецтві.

Естетичний світогляд суттєво відрізняється як від утилітарних настанов з їх матеріалістичною обмеженістю, так і від тяжіння до абстракцій морального ригоризму. Цей тип світогляду продукує пластичні форми культури, в яких духовне гнучко і варіативно, а водночас міцно і функціонально трансформує матеріальні чинники культури.

Поняття «культура» і «мистецтво» не сурядні одне одному, а тісно взаємозв'язані, причому зв'язані функціонально, тобто мистецтво можна розглядати як функціональний прояв деяких важливих аспектів культури. Людина як суб'єкт культуротворчості – істота багатогранна, тобто вона не тільки працює, створюючи предмети мистецтва, але і сама є в певному розумінні результатом власної творчості у сфері мистецтва.

Конкретна образність естетичного світогляду дає підстави стверджувати, що сучасні його культурно-антропологічні дослідження являють безумовну філософську цінність, зокрема з погляду соціально-гносеологічного аналізу, тобто такого теоретико-пізнавального аналізу, чия предметна галузь багато в чому обумовлена ціннісними установками суб'єкта пізнавальної діяльності. Це важливо мати на увазі, щоб не перетворювати пізнавальний інструментарій гносеології на щось настільки «універсальне», коли все змістовне і наочно обумовлене в цьому інструментарії зводиться до набору порожніх абстракцій.

У підрозділі 4.6. «Мораль, право і наука як нормативні втілення світогляду під кутом зору соціально-філософського дослідження культури» ці особливі форми суспільної свідомості постають своєрідними образами світогляду певного суспільства, дослідження яких дозволить говорити про різні вияви особливостей його світоглядної системи. Необхідно зазначити, що

функціонування науки, права чи моралі залежить не тільки від світоглядного фону, але й здійснює його доповнення.

Світогляд є культуротворчим чинником, який отримує своє вираження, перш за все, на рівні норм та принципів. Варто сказати, що часто вони носять не формальний характер, а ґрунтуються на загальній згоді членів спільноти, тобто легітимуються консенсуально, самі постаючи в якості фундаменту для інших формальних утворень. Власне, ці принципи найчастіше постають в якості норм моралі, що притаманні певному суспільству.

Водночас, реалізація світогляду відбувається також і на рівні права, для якого мораль є базовим легітимаційним чинником. Поява концепції природного права як невід'ємного для кожної людини права на життя та власність, яка оформлюється в контексті філософських пошуків Просвітництва, означає, що сфера людського виходить за межі не лише окремих спільнот, але і релігійної приналежності. Повчальним є законодавчий досвід тоталітарних режимів, де цілеспрямовано відбувалося викривлення принципів творення законів, внаслідок зосередження не на змістовній, а формальній стороні питання. Такий правовий позитивізм зумовив зміну самої суті закону як механізму захисту інтересів держави, перетворюючи людину на один із замінюваних елементів її функціонування, стаючи тим самим легітимаційною інстанцією знищення людини не лише фізично, але й сутнісно, коли вона відмовляється від того, аби відстоювати свою свободу, оскільки перебуває під загрозою фізичної розправи тільки за саму постановку цього питання. Людина сама прагне перетворитись на анонімного індивіда-масу, оскільки лише розчинення у безликому натовпі є умовою, що збільшує шанси на виживання.

Специфіка науки як втілення світогляду полягає в тому, що тут спостерігаємо тісну взаємозалежність світогляду та культури в тому сенсі, що, з одного боку, перший визначає мету та способи здійснення наукового пошуку, а з іншого – сама наука стає чинником світоглядних змін, набуваючи всезагального характеру, спричинюючи тим самим і зміни в самій культурі, адже суспільство не може ігнорувати виявлення тих горизонтів нового, які зумовлені науковим пошуком.

Світогляд та культура перебувають у гармонічній єдності, забезпечуючи формування та розвиток один одного. Особистість, як носій унікального погляду на світ, в цьому відношенні має ключове значення, постаючи своєрідним рупором розвитку культури та розширення світоглядних меж спільноти.

П'ятий розділ «Значущість принципу антропності у розвитку філософської теорії культури як онтології» складається з чотирьох підрозділів та висновків і присвячений соціально-філософському узагальненню та концептуалізації застосування принципу антропності у різних науках.

У підрозділі 5.1. «Космічність людини і антропність світу: соціально-філософське осмислення» виявлено дискусійні питання і напрями вдосконалення наукового підґрунтя соціалізації світу, осмислено характерні особливості пошуку механізмів і технологій цього процесу в умовах динамічних змін соціуму.

Занурюючи себе в онтологію, яка створюється суб'єктом наукомістких технологій, людство вступає в еру науково-технологічного виробництва сурогатних реальностей, сурогатних онтологій. А майбутнє людства – це та сурогатна онтологія, яка виникає завдяки оволодінню індустрією наукомістких технологій. Турбота про неї – це турбота людства про себе. В XXI столітті така турбота про себе стає головним завданням суспільства. Дана турбота, перш за все полягає у розвитку культури. Розвиток культури детермінований процесом суспільного виробництва, економікою, соціальними відносинами, політичним життям; у свою чергу, він впливає на всі ці сфери, що виражається зокрема в таких поняттях, як культура виробництва, політична культура, культура міжнародних стосунків тощо. Власне, всі види людської суспільної діяльності включені в систему культури.

Антропний принцип у контексті наукової картини світу може інтерпретуватися також у фізичному, науковому й філософсько-світоглядному вимірі. Для кращого розуміння його ролі в сучасній науковій картині світу варто проаналізувати ці рівні та ті можливості, які закладені в них. Загальнонауковий рівень обґрунтовує думку про те, що спостерігач-людина виник у Всесвіті саме в той період космічної еволюції, коли ідеально визріли передумови для цього. Філософсько-світоглядний смисл антропного принципу пояснює фундаментальні константи і властивості умовами нашого існування, наявністю спостерігача. З огляду на визначення сутності людини в універсально-космічних аспектах, а світу – в людиновимірних, ціннісно-сміслових вимірах особливо гостро відчувається потреба в об'єднанні цих галузей. Тому відбувається процес інтеграції гуманітарного і природничого знання в єдину наукову картину світу. Лише вся сукупність наук про людину і світ дозволяє зрозуміти феномен людини в усій його повноті.

У підрозділі 5.2. «Соціальна коеволюція людини і природи»

проаналізовано завдання людини щодо налагодження успішної взаємодії з природою на засадах спільного розвитку, що постає як особлива форма культури розвитку людини.

Коеволюція суспільства і природи, зокрема як рух у напрямі до творення ноосфери потребує усвідомлення нових обставин, які виникли у технологічному суспільстві і лише частково були подолані з його переходом в суспільство інформаційне. Коеволюцію можна розглядати як модель прогресивного розвитку суспільства з експансіоніського у дружньому щодо біосфери режимі. Для переходу у такий режим необхідне усвідомлення принципової неможливості подолати технологічні проблеми технологічними ж засобами і доконечної потреби у зверненні до культури для розв'язання цих проблем на засадах сумісності, взаємності, співучасті.

Говорячи про коеволюції, необхідно враховувати співвідношення поточних і перспективних життєвих потреб як цивілізації в цілому, так і кожного регіону окремо. Реалізація цього принципу пов'язана, насамперед, з необхідністю фундаментального вивчення природничих та суспільних процесів, що впливають на коеволюцію суспільства і природи, а також з можливістю розробки економічних механізмів, які адаптують господарську діяльність до

вимог коеволюції і з подоланням сукупності протиріч (екологія та економіка, ресурси та потреби, багаті і бідні і т.д.), які обумовлюють необхідність уточнення ролі природного середовища і людини в історії проблем та перспектив питань еволюції взаємовідносини суспільства і природи.

Теорія коеволюції передбачає, перш за все, те, що цивілізація повинна відмовитися від колишніх стереотипів свого існування і перейти в інший якісний стан, не руйнувати навколишню природу, а, навпаки, «вписатися» в біосферу, дотримуватися її законів, заборон та обмежень. Застаріла західна модель розвитку виявилася неперспективною для всього людства, тому що подальше її продовження загрожує загибеллю не тільки людству, а й всього живого на планеті. У даний час взаємодія суспільства і природи характеризується такими негативними наслідками, які в ряді випадків прийняли незворотний характер. Така плата цивілізації за стихійний розвиток виробничої діяльності, реалізацію принципів економіки, що руйнують навколишнє природне середовище. Стихійний характер розвитку особливо небезпечний в умовах глобалізації різних сторін суспільного життя. Глобалізація як сучасна міра економічної, технологічної, політичної, інформаційної інтеграції у світі може придбати справді гуманний сенс тільки при коеволюції.

У підрозділі 5.3. «Техніка як «техне» і як індустрія» проаналізовано технічний аспект включеності людини у розвиток культури. Людина постає не лише як творець і слуга техніки, але передусім як носій «техне» - розмаїтих вмій і навичок, які у своїй сукупності являють стрижень технологічного аспекту культури.

В античності поняття «техне» включає і техніку, і технічне знання, і мистецтво, але воно не включає теорію. Техніка – це феномен, що забезпечує взаємодію між суспільством і природою, вона є результатом зустрічі людського духу з природою. Техніка являє собою частину природи, перетвореної людиною, і в цьому сенсі вона штучна і належить не природі, а людині. Однак використання техніки передбачає вплив на природу і її активне перетворення: людина формує і змінює неорганічну та органічну природу, у тому числі і власну психічну і духовну природу відповідно до пізнаних законів і згідно зі своїми цілями.

Науковий зміст поняття «індустрія» розкривається у співставленні його з однопорядковими інституціями в галузі суспільної організації праці. Якщо кооперація являє собою просте поєднання зусиль у виробництві, мануфактура – сукупне використання різних умій та зусиль окремих виробників, кожний з яких виконує тільки певну операцію при спільному виготовленні продукту, а фабрика – систему машин, які виконують значну чи й переважну частину того, що являло собою предмет ручних операцій у мануфактурі, то індустрія – це новий, технологічно більш високий рівень використання складніших механізмів, що виконують колишню ручну роботу в автоматичному та напівавтоматичному режимі. Роль техніки полягає вже не у вивільненні фізичних сил людини, полегшенні її праці, а у фактичній заміні людських зусиль у галузях інтелектуальної, аналітичної, а, можливо, й духовної діяльності. Вже постають питання про етичні норми наукових розробок у галузі комп'ютеризації та

генетики.

У підрозділі 5.4. «Матеріальна культура і людська тілесність: соціальні засади взаємообумовленості» виявлено, що самою своєю тілесністю людина є культурною істотою: культура все більшою мірою змінює людську тілесність, а сама ця тілесність все більшою мірою пронизує собою усі прояви культури.

Тілесність є візуально-символічною та матеріально-втіленою формою буття масової культури, в контексті якої формується сучасна людина. Тілесність, виступаючи матеріальним носієм візуально-символічного вираження соціокультурного буття сучасної людини, а так само засобом втілення екзистенціальних актів антропної свідомості, обумовлена постіндустріальними технологіями, що розвиваються в контексті сучасної масової культури. За допомогою символічного і технологічного синтезу, тілесність людини стає тотожна тілесності масової культури. Так як масова культура є породженням штучного технологічного розуму, то і тілесність, продовжуючи втілювати досвід культури, в якій існує її носій, сучасна людина, поступово починає змінюватись на онтологічному рівні, трансформуючись з природного початку в штучну технологічно обумовлену форму буття.

Людині необхідно усвідомити ті ступені свободи, які встановлені природою для неї і соціуму, повністю виявити сфери руйнування природної гармонії буття в результаті її діяльності і позбутися від руйнівних цілей і пріоритетів у своєму житті. Необхідно здійснити переклад загальнолюдських цінностей і накопиченого духовного досвіду на мову практичних дій: економіки і політики, щоб вони стали внутрішньою мірою предметної діяльності людини і суспільства. Усе це стає можливим лише за допомогою культури, адже висока культурність виражається у взаємній повазі і взаємодопомозі людей, в умінні терпимо (толерантно) ставитись не лише до «чужих» поглядів, позицій, думок, а й до природи. Нетерпимість повинна бути й стосовно антикультурних явищ, тобто до всього, що загрожує життю й благополуччю людей, обмежує їх свободу чи суперечить їй.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження зроблено узагальнення результатів роботи щодо виявлення сутності, взаємозв'язку основних ціннісних, структурно-функціональних та символічно-системних характеристик людиновимірності культури на засадах соціально-філософського аналізу комунікативного характеру взаємозалежності людини і культури, а також подані рекомендації, які мають теоретичне та практичне значення. Вони конкретизовані в наведених нижче положеннях:

1. Визначено сутність та основні характеристики культури з позицій її людиновимірності як базові для філософського та спеціально-наукового досліджень культури. З певним трактуванням і вирішенням проблеми

людиновимірності культури пов'язані як ті концепції філософії науки ХХ століття на Заході, що демонструють сциентистський характер філософії науки неопозитивістського напрямку, так і переважно протилежні антропологічно орієнтовані анти-позитивістські епістемологічні концепції. Соціально-філософське дослідження культури аналізує обидва напрями як взаємодоповнюючі, причому сциентистська культурологія відрізняється аналітично-дискретним підходом до феноменів людини та культури та значним плюралізмом теорій та методологій, а антисциентистська – значним розмаїттям досліджуваного матеріалу і водночас неперервністю та синтетичністю концептуальних узагальнень.

2. З'ясовано, що адекватний аналіз соціальних засад людиновимірності культури можливий з теоретичних позицій комунікативної філософії. Тема комунікації, інтерсуб'єктивності та діалогу стає однією з провідних у різних галузях науки та філософії кінця минулого і початку нинішнього століття. Гуманітарні дослідження кінця ХХ ст. підтвердили існування культурно-зумовлених способів регуляції спілкування людей в культурі. Сучасний аналіз показує, що комунікація є найважливішим елементом соціальних відносин, який постійно розвивається і змінюється, тому потрібно визнати систему комунікації динамічною. Встановлено, що комунікативними передумовами людської свободи можна назвати наступні соціально-культурні умови: 1) публіка – соціальний замовник і добровільний споживач відкритих комунікаційних продуктів та послуг в особі громадянського суспільства; 2) автономні соціально-комунікаційні інститути, вільні від державного втручання та ідеологізації; 3) ліберально-демократичне державне регулювання, яке охороняє права і свободи індивідів, груп та спільноти в цілому; 4) суб'єкти господарської діяльності, які фінансово підтримують засоби масової комунікації відкритого типу.

3. Виявлено досі належно не реалізований потенціал філософського переосмислення антропоцентризму як парадигми соціально-філософської теорії культури. Об'єктивну оцінку антропоцентризму можна дати з позицій аксіології як науки, яка спеціально і системно досліджує цінності. Аналіз розвитку людини, який має історичний характер, дає змогу нам глибше зрозуміти особливості пізнавального механізму людини і зрештою повніше осмислити філософсько-епістемологічну проблематику. Взаємодія суб'єкта й об'єкта є оцінно, а отже і культурно обумовленою взаємодією, оскільки саме у процесі культурної практики суб'єкт виокремлює і стверджує себе як суб'єкт. Саме тому серед низки різноманітних форм взаємодії суб'єкта й об'єкта надзвичайної важливості набувають ті, за допомогою яких культурно-історичний суб'єкт усвідомлює дійсність і себе в ній. Розширення розуміння антропоцентризму базується на розширенні уявлень про можливість людини, про її сутність.

4. Уточнено концептуальні засади взаємного узгодження та синтезу результатів галузевих досліджень меж і можливостей розвитку сучасної культури як людиновимірної. Людиновимірний підхід вимагає зкоординованого соціоприродного розвитку: сучасна соціотехносфера

базується не на автономному розвитку своїх досоціальних і соціальних складових кожної зокрема, а на їхній коеволюції. Така коеволюція, своєю чергою, уможливує інтенсифікацію як технологічного, так і соціокультурного розвитку – але на нових засадах. Потрібна принципово нова екофільна стратегія людської діяльності та нові правила здійснення комунікації, за яких виявлення наслідків техногенних змін та свідомо відповідальність за них мають бути їхньою передумовою.

5. Виявлено, у який спосіб філософська теорія культури сполучає виконання своїх теоретичних та практичних завдань щодо розвитку людиновимірності культури. Необхідною підставою розвитку сучасної культури є поширення і поглиблення рефлексії її носіїв щодо завдань культури та її ролі у становленні сучасного суспільства. Достатньою ж підставою є своєрідне перманентне перекодування за участі кожного представника культури загальнолюдських цінностей і накопиченого духовного досвіду мовою практичних дій: економіки і політики, щоб вони стали внутрішньою мірою предметної діяльності людини і суспільства. Все це стає можливим лише за допомогою особливого типу культури – культури комунікативної.

6. Виявлено основні завдання і теоретичні можливості соціальної філософії щодо вивчення соціально-комунікативних засад становлення сучасної культури під кутом її людиновимірності. Зокрема, під комунікативним кутом зору слід переосмислити теоретичний спадок соціології знання. Сьогодні соціологія знання є загальноновизнаною соціологічною дисципліною, яка займається вивченням соціальної обумовленості не тільки наукового знання, але і будь-яких інших форм знання, представлених як зміст історично і культурно зафіксованих форм суспільної свідомості (релігія, політична ідеологія, філософія, наука тощо).

7. Окреслено методологічну перспективність соціально-людиновимірного ракурсу дослідження основних світоглядних форм культури. В основі творення культури лежить світогляд людини, її усвідомлення свого місця в світі, зміна якого необхідним чином впливає і на культурні перетворення. Водночас, культуру не можна розглядати лише у матеріально-предметних термінах, фундаментальною її складовою є функціоналізація на символічному рівні. Власне, культура, хоча і залежить від людини як свого творця, в той же час сама є людинотворчим чинником як друга природа, сфера суто людського існування. Світогляд та культура перебувають у герметичній єдності, забезпечуючи формування та розвиток один одного. Особистість як носій унікального погляду на світ в цьому відношенні має ключове значення, постаючи своєрідною точкою зустрічі і взаємного заломлення різних напрямів розвитку культури та розширення світоглядних меж спільноти.

8. Визначено такі основні напрями теоретичних досліджень культури конкретними соціальними та гуманітарними науками з позицій комунікативної методології сучасної соціальної філософії, які пов'язані з уточненням завдань соціальної філософії, філософії культури, культурної антропології, культурології, соціально-культурної антропології та загальної теорії культури. Соціально-культурна антропологія все більше набуває функцій методології,

дистанціюючись від емпіричних досліджень завдяки напрацьованому теоретико-методологічному апарату. Це має своїм наслідком нерозривне взаємопроникнення антропологічних та культурних детермінацій розвитку людства, що отримує свій адекватний вираз у формуванні відповідної культурно-людиновимірної картини світу та культурно-людиновимірної методології пізнання самої культури в усьому розмаїтті її проявів.

**Основні положення дисертації викладені
у таких публікаціях автора:**

Монографія:

1. Попович М.Д. Соціально-філософський аналіз антропологічного виміру культури / М.Д. Попович. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2013. – 308 с.

Наукові статті у вітчизняних фахових виданнях:

2. Попович М.Д. Культурная антропология и мифология / М.Д. Попович // Перспективи: наук. журн. – Одеса, 2005. – № 3(30). – С.149-155.
3. Попович М.Д. Искусство как культурно-антропологический феномен и как предмет социально-гносеологического анализа / М.Д. Попович // Перспективи: наук. журн. – Одеса, 2006. – № 1(33). – С.137-142.
4. Попович М.Д. Философские и методологические проблемы социально-культурной антропологии в их генезисе / М.Д. Попович // Перспективи: наук. журн. – Одеса, 2008. – №4 (44). – С.81-92.
5. Попович М.Д. Особенности перерастания социально-психологической антропологии в антропологическую персонологию / М.Д. Попович // Перспективи: наук. журн. – Одеса, 2009. – №2 (46). – С.127-138.
6. Попович М.Д. Социология познания в ее историко-социологическом и философском осмыслении / М.Д. Попович // Перспективи: наук. журн. – Одеса, 2009. – №1 (45). – С.110-116.
7. Попович М.Д. Антропоцентризм і гуманізм: минуле і сьогодення / М.Д. Попович // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр. – К., 2010. – №40. – С.38-46.
8. Попович М.Д. Личность как предмет изучения социально-психологической и философской антропологии / М.Д. Попович // Наукове пізнання: Методологія та технологія: наук. журн. – Одеса, 2010. – №1. – С.161-172.
9. Попович М.Д. Основні парадигми теорії культури / М.Д. Попович // Політологічний вісн.: зб. наук. пр. – К.: ІНТАС, 2011. – Вип. 58. – С.135-144.
10. Попович М.Д. Проблемы культуры и культурной антропологии в современном социальном познании / М.Д. Попович // Перспективи: наук. журн. – Одеса, 2011. – №1 (47). – С.80-86.
11. Попович М.Д. Антропологічні аспекти сучасної епістемології / М.Д. Попович // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 60 (№ 5). – С.337-342.
12. Попович М.Д. Соціальна коеволюція людини і природи з погляду культури / М.Д. Попович // Політологічний зб. – К.: ІНТАС, 2012. – Вип. 68. – С.

.19-29.

13. Попович М.Д. Сучасна аксіологія та її характерні особливості / М.Д. Попович // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 61 (№6). – С.361-366.

14. Попович М.Д. Антропність людини і космічність світу: соціально-філософська концептуалізація / М.Д. Попович // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№5). – С.431-436.

15. Попович М.Д. Критика антропоцентризму в культурології та перспективи його переосмислення / М.Д. Попович // Політологічний вісн. – К.: ВАДЕКС, 2013. – Вип. 71. – С.52-66.

16. Попович М.Д. Матеріальна культура і людська тілесність: соціальні засади взаємообумовленості / М.Д. Попович // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 71 (№4). – С.539-544.

17. Попович М.Д. Міфологія і релігія як світоглядне підґрунття творення людиною певних типів культури / М.Д. Попович // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: зб. наук. пр. – Чернівці: Вид-во ЧНУ, 2013. – Вип. 3. – С.171-177. – (Серія „Філософія”)

18. Попович М.Д. Просвітництво як тип культури та втілення філософського типу світогляду / М.Д. Попович // Політологічний вісн. – К.: ВАДЕКС, 2013. – Вип.70. – С.46-60.

19. Попович М.Д. Філософський аналіз культури як втілення світогляду людини / М.Д. Попович // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Вид-во ХНУ, 2013. – Вип. 40, ч.2. – С.113-118. – (Серія „Філософія”).

Наукові статті у зарубіжних фахових виданнях:

20. Попович Н. Техника как «техне» и как индустрия: культурный аспект взаимосвязи / Николай Попович // Revista de filozofie, sociologie si stiinte politice . – Chisinau, 2013. – №3/163. – P.49-56.

21. Попович Н.Д. Системный характер социальной коммуникации как основа воспроизведения и развития культуры / Н.Д. Попович // Личность, общество, право: проблема ценностей и приоритетов. – Магнитогорск: РАНХ и ГС, 2013. – С.130-136.

22. Попович Н. Социально-нормативное значение культуры для человеческой коммуникации / Николай Попович // Revista de filozofie, sociologie si stiinte politice. – Chisinau, 2014. – № 1(164). – P.141-147.

23. Попович Н.Д. Глобальные вызовы и коммуникативные возможности культуры востока и запада / Н.Д. Попович // Коллективизм и индивидуализм: идеи и практика. – К. – Магнитогорск-Буча: РАНХ и ГС, 2014. – С.195-203.

24. Попович Н.Д. Коммуникативные предпосылки человеческой свободы: философское осмысление феномена публичности / Н.Д.Попович // Strateji tohilit. – Bacı, 2014. – №3(10). – P.275-289

25. Попович Н.Д. Социально-философская критика антропоцентризма / Н.Д. Попович // Перспективы науки и образования: Междунар. науч. –практ. журн. – Воронеж, 2014. – № 1(7). – С.14-19.

Матеріали наукових конференцій:

26. Попович М.Д. Комічність людини і антропність світу / М.Д. Попович // Науково-теоретичні проблеми вирішення глобальних проблем сучасності державними та міжнародними організаціями: міжнар. наук. –практ. конф., 19-20 квітня 2013 р. – Дніпропетровськ НО „Відкрите суспільство”, 2013. – С. 73-77.

27. Попович М.Д. Соціальна коеволюція людини і природи / М.Д. Попович // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.: міжнар. наук. – практи. конф., 12-13 квітня 2013 р. – К.: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2013. – С. 80-84.

28. Попович М.Д. Соціально-філософське визначення основних парадигм теорії та історії культури / М.Д. Попович // Міжнар. наук. конф. „Дні науки філософського факультету – 2013”, (м. Київ, 16-17 квітня 2013 р.): матер. доп. та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2013. – Ч.8. – С. 176-178.

АНОТАЦІЇ

Попович М.Д. Людиновимірність культури: соціально-філософська концептуалізація. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2014.

Культура завжди має людський вимір як визначальний щодо інших її вимірів, зокрема, інституційного, технологічного, символічного тощо. Людиновимірність культури визначає її творче начало, яке породжує усі можливі формотворення культури – зокрема, соціальні інститути культури, соціальні технології, символічні системи (від релігії і мистецтва до ідеології і науки). У якості основних характеристик культури під кутом зору її людиновимірності визначено ціннісні, структурно-функціональні та символічно-системні аспекти становлення культури, взаємозалежність яких виявляється у її динаміці як творенні і перетворенні людиною культури.

Адекватний аналіз соціальних засад людиновимірності культури можливий з теоретичних позицій комунікативної філософії, яка розкриває соціальну сутність людини як комунікативної істоти, яка удосконалює себе, а також свої соціальне та природне оточення на засадах подолання інструментально-репресивної раціональності і утвердження раціональності критичного мислення і раціонального дискурсу, орієнтованих на здобуття консенсусу як гарантії взаємоповаги і взаємної підтримки у спільному розвитку. Таке розуміння комунікативної філософії потребує переосмислення культури як такої, що своїм ядром має культуру комунікації – від міжперсональної комунікації до комунікації людини і природи.

Виявлено потенціал філософського переосмислення антропоцентризму як класичної парадигми соціально-філософської теорії культури, яка потребує своєї нової концептуалізації на засадах комунікативної соціальної теорії. Культура не може розглядатися інакше, як витвір людини і основний шлях соціалізації людини.

Ключові слова: культура, людиновимірність, антропоцентризм, антропність, світогляд, цінності, комунікація, культура комунікації, гуманізм.

Попович Н.Д. Человекомерность культуры: социально-философская концептуализация. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук. Специальность 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2014.

Культура всегда имеет человеческое измерение как определяющее относительно других ее измерений, в частности, институционального, технологического, символического и т.д. Человекоразмерность культуры определяет ее творческое начало, которое порождает все возможные формообразования культуры – в частности, социальные институты культуры, социальные технологии, символические системы (от религии и искусства идеологии и науки). В качестве основных характеристик культуры с точки зрения ее человекоразмерности определены ценностные, структурно-функциональные и символично-системные аспекты становления культуры, взаимозависимость которых проявляется в ее динамике как создании и преобразовании человеком культуры.

Адекватный анализ социальных основ человекоразмерности культуры возможен с теоретических позиций коммуникативной философии, раскрывающая социальную сущность человека как коммуникативного существа, совершенствует себя, а также свои социальное и природное окружение на основе преодоления инструментально-репрессивной рациональности и утверждение рациональности критического мышления и рационального дискурса, ориентированных на соискание консенсуса как гарантии взаимного и взаимной поддержки в совместном развитии. Такое понимание коммуникативной философии требует переосмысления культуры как таковой, что своим ядром имеет культуру коммуникации – от межперсональной коммуникации к коммуникации человека и природы.

Виявлено потенціал філософського переосмислення антропоцентризму як класическої парадигми соціально-філософської теорії культури, котра потребує своєю новою концептуалізацією на основі комунікативної соціальної теорії. Культура не може розглядатися інакше, як вироблення людини і основний шлях соціалізації людини – під цим кутом зору не тільки ціннісно неприемлемою, але і епістемологічно неможливою представляється позиція нон-антропоцентризму.

Теоретические возможности социальной философии по изучению социально-коммуникативных основ становления современной культуры раскрываются в основных познавательных задачах, к которым следует относить выявление эпистемологических, аксиологических, мировоззренческих и онтологических аспектов ее человекомерности.

Культура предстает как воплощение мировоззрения человека как в историческом аспекте (от мифологии через религию и ее критику в Просвещении в мировоззренческих основаниях современной науки, морали и права), так и в аспекте антропологическом (как особое позиционирование себя человека в мире). Однако, через культуросозидание человек также сам осуществляет изменения своего мировоззрения на всех его уровнях: не только на уровне миропонимания (на чем сосредотачивает внимание наука и наукоцентрированная философия), но и на уровне мироощущения, миропереживания и мировосприятия (воплощающие ценностные и экзистенциальные аспекты культуры).

С позиций коммуникативной методологии современной социальной философии определены основные направления теоретических исследований культуры конкретными социальными и гуманитарными науками, которые группируются вокруг раскрытия эпистемологических, аксиологических, мировоззренческих и онтологических аспектов человекомерности культуры.

Концептуальные основы взаимного согласования и синтеза результатов отраслевых исследований границ и возможностей развития современной культуры как человекоразмерной предстают как базирующиеся на коммуникативной теории культуры. Социально-философски обоснованная коммуникативная теория культуры предстает как теоретическая основа для междисциплинарных и трансдисциплинарных исследований культуры.

Коммуникативная философская теория культуры сочетает выполнение своих теоретических и практических задач по развитию человекоразмерности культуры благодаря соединению концептуальных возможностей коммуникативной социальной философии (проблема взаимосвязи реализации свободы человека с реализацией свободы коммуникации), философской антропологии (выявление потенциала способностей человека к культурной коммуникации и основные направления его расширения) и философии культуры (самореализация человека и развитие культуры как взаимообусловленные в развертывании символического пространства культуры).

Ключевые слова: культура, человекоразмерность, антропоцентризм, антропность, мировоззрение, ценности, коммуникация, культура коммуникации, гуманизм.

Popovych M.D. Human dimension of culture: social-philosophical conceptualization. – Manuscript.

Thesis for a degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2014.

Culture always has a human dimension as a determinant to its other dimensions, including institutional, technological, and so symbolic. Human dimension of culture defines its creativity, which generates all possible shaping of culture – particularly the social institutions of culture, social technologies, symbolic systems (from art and religion to ideology and science). As the main characteristics of culture from the perspective of human dimension there are defined values, structural-functional and symbolic aspects of a culture system, the interdependence of which is discovered in its dynamics as the creation and transformation of human culture.

An adequate analysis of the social bases of the human dimension of culture is possible from the theoretical standpoint of communicative philosophy, which is revealing the social nature of human beings as a communicative, improves itself, as well as their social and natural environment by overcoming the repressive instrumental rationality and approval rationality of critical thinking and rational discourse focused on scientific consensus as a guarantee of mutual and mutual support in the joint development. Such understanding of the communicative philosophy requires a rethinking of culture as its core has a culture of communication – from interpersonal communication to the communication between man and nature.

It was identified the potential philosophical rethinking of anthropocentrism as the classical paradigm of such social-philosophical theory of culture, which requires its new conceptualization is based on communicative social theory. The culture cannot be regarded otherwise than as a work of human being and fundamental way of human socialization.

Keywords: culture, human dimension, anthropocentrism, anthropicity, world view, values, communication, culture of communication, humanism.